

TÜRK MODERNLEŞMESİNİN TOPLUMSAL CİNSİYET ANLAYIŞI¹

THE GENDER PERCEPTION OF TURKISH MODERNIZATION

Arş.Gör. Meryem YILMAZ

Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, & Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi. meryemyilmaz@kku.edu.tr
Kırıkkale/Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Belma TOKUROĞLU

Ankara Hacı Bayram Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, belmat@gazi.edu.tr Ankara/Türkiye

ÖZET

Toplumsal cinsiyet, kadınların ve erkeklerin biyolojik cinsiyetlerine yüklenmiş olan sosyal ve kültürel anlamları ifade eder. Kadınların ve erkeklerin arasındaki biyolojik farklılıklara, insanlık tarihi boyunca çok değişik anlamlar yüklenmiştir. Kültürel ve toplumsal etkilerle ortaya çıkan değişik anlamlar biyolojik cinsiyet ile toplumsal cinsiyetin tanımlanmasının ayrı olmasına yol açmıştır. Kadın ve erkeğin cinsiyetini sadece biyolojik özelliklerin değil kültürel ve toplumsal çerçevedeki öğrenilmişliklerin belirlediğini görürüz. Bu okumayı Türkiye üzerinden yaptığımız zaman Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinin farklı boyutlarda yaşadığını ve ele alındığını görmekteyiz. Osmanlı'nın son döneminde, modernleşme bağlamında, kadınlar ilk ciddi çıkışla kendilerini göstermişlerdir. Özellikle basını bu süreçte çok iyi kullanan kadınlar, günlük gazetelerde kadınların insan hakları ile ilgili önemli yazılar yazmışlardır, ayrıca kurdukları derneklerle de bu güçlü duruşa devam etmişlerdir. Tanzimat ve II. Meşrutiyet dönemlerindeki bu pozitif duruş Cumhuriyetin erken döneminde de devam ettirilmek istenmesine rağmen, iktidarın kontrolü altında kadınların statü ve haklarını geliştirmek amacıyla yapılan faaliyetlerle bağlantılı olarak bir tür "devlet feminizmi" doğmuştur. Toplumun belli bir kesiminden gelen talepleri devlet kendi reform ve batılılaşma düşüncesi çerçevesinde yeniden dizayn etmiştir. Devletin yapılanması projesi çerçevesinde yukardan aşağıya doğru yapılan düzenlemeler toplum içerisindeki farklı kadınların hayatlarının ve hak taleplerinin görünmemesine ve bağımsız bir kadın hareketinin oluşmamasına yol açmıştır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Cinsiyet, Türk Modernleşmesi, Devlet Feminizmi

ABSTRACT

Gender refers to the social and cultural meanings imposed by the biological sexes of men and women. The biological differences between men and women have been given so many different meanings throughout human history. These different meanings that arise with cultural and social effects have led to the separation of biological sex and gender definitions. We see that the gender of men and women is determined not only by biological features but also by cultural and social learnings. When we read this situation from the case of Turkey, we realize that the Ottoman and the Republican periods are experienced and discussed through different dimensions. In the last period of Ottoman Empire, in the context of modernization, women showed themselves with the first serious opposition. Especially women, who benefited from the media in this process very well, wrote important articles about women's human rights in daily newspapers and they also continued this strong stance with the associations they established. Although this positive attitude of Tanzimat and Second Constitutional reform eras was aimed to be continued, a kind of "controlled women's movement" emerged in connection with the activities carried out to improve the status and rights of women under the supervision of power. The state redesigned the demands coming from a certain part of the society within the framework of its reform and westernization. The arrangements made from top to bottom within the framework of state structuring project led to the ignorance of different women's lives and claims in the society and also to the inability of formation of an independent women's movement.

Keywords: Gender, Turkish Modernization, State Feminism

¹ Bu makale "Çalışma Hayatında Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı: Kamu ve Özel Sektör Karşılaştırması" başlıklı yayımlanmamış yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

1.GİRİŞ

Kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılıkların toplumsal hayatta kurgulandığı cinsiyet eşitsizliğinin adı olan toplumsal cinsiyet kavramı farklı tarihsel bağlamlarda üretilmiştir. Toplamların, ülkelerin, devletlerin tarihlerine baktığımızda her dönemde toplumsal cinsiyetin yeni baştan kurgulanışını ve algılanışını gözlemleyebiliriz. Toplumsal cinsiyetin varlığı, insanlığın doğuşundan beri farklılıklar gösterse de hep olmuştur. Bugün dahi, kadınların ve erkeklerin birbirinden farklı yetenekleri olduğu düşüncesiyle oluşturulmuş ve buna dayalı bir toplumsal cinsiyet rollerinin getirdiği eşitsiz koşulların var olduğu bir toplumsal cinsiyet rejiminin içerisinde yaşamaktayız.

Kadınların, erkeklere nazaran fiziksel açıdan daha güçsüz olduğu varsayımı ataerkil düşünce tarafından hayatın her alanına uygulanmasıyla, toplumsal cinsiyet anlayışının ortaya çıkardığı olumsuzluklardan en çok etkilenen hep kadınlar olmuştur. Ataerkil düşünce, kadınların hayatının erkekler tarafından kontrol edilebileceği düşüncesi üzerine kurulmuş bir anlayışı ifade eder.

Türkiye tarihinde kadınlara yönelik olan olumsuzluklara karşı ilk ciddi hareket Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde başlamıştır. Bu dönemde yaşanan sıkıntılar nedeniyle ilk olarak ekonomik ve askeri alanda Batının örnek alınmasıyla başlayan modernleşme hareketi, daha sonra toplumun tüm alanlarına yayılmıştır. Özellikle Tanzimat ve II. Meşrutiyet dönemleri, modernleşme konusunda önemli adımların atıldığı zaman dilimleri olmuşlardır. Kadın hareketleri konusunda belirgin ve ümit vaat edici duruşun sergilendiği bu dönemlerden sonra yaşanan olumlu hava Cumhuriyetin ilanıyla yerini iktidarın kontrolündeki bir kadın hareketine bırakmıştır. Aslında Cumhuriyetin ilanından sonraki dönem (Tek Parti Dönemi) kadınların günümüze kadar gelen ikinci planda kalmasının temellerinin atıldığı dönem olmuştur. Kadınlar modernleşmenin bir aracı olarak görülmüş bu nedenle birçok hak ve uygulama devlet kontrolünde ve devlet tarafından kendilerine sağlanmıştır. Erkek egemen bir devlet olarak kadınların kamusal alandaki eşitliğinin ulusal bir politika haline getirilmesi "devlet feminizmi" kavramıyla ifade edilmiştir. Zira Kadınlar Halk Fırkası'nın kurulmasında olduğu gibi kadınların kendi istekleriyle yapmaya çalıştığı faaliyetlere dönemin siyasetçileri tarafından izin verilmemiş ancak kendi varsayımlarındaki ideal modern devleti kurmak için gerekli olduğunu düşündükleri ideal kadın hareketleri ve kadının içinde yer aldığı ideal milli aile çerçevesinde kadın haklarını ve hareketlerini dizayn etmişlerdir. Bu dönemde kamusal alana çıkmasına izin verilen kadınlar aynı zamanda da iyi bir eş, iyi bir anne olma rollerini devam ettirmek zorunda kalmışlardır. Toplumsal cinsiyet anlayışının oluşması ya da şekillendirilmesi devletin kontrolü altında gerçekleşmiş olduğundan kadınların kendi bağımsız sesleri ve faaliyetleri yeni kurulan rejime muhalif olarak algılanıp kabul edilmemiştir.

Bu çalışmada öncelikle toplumsal cinsiyet kavramsallaştırmasıyla ne ifade edildiği ve bunun toplumsal hayatta nasıl görüldüğü üzerinde durulacaktır. Daha sonra, çalışmanın da esas konusunu oluşturan Türk modernleşmesi sürecinde toplumsal cinsiyet anlayışına bağlı olarak kadının durumu ve devlet feminizmi anlatılacaktır.

2. TOPLUMSAL CİNSİYET

Ann Oakley tarafından sosyolojiye kazandırılan toplumsal cinsiyet (gender), feminist hareket için oldukça önemli bir kavramsallaştırma. Oakley, 1972 yılında yayımlanan "Sex, Gender and Society" adlı kitabında cinsiyeti (sex) biyolojik bir terim, toplumsal cinsiyeti (gender) ise psikososyal ve kültürel bir terim olarak tanımlamıştır. Genellikle sadece kadın ya da erkek olarak kullanılan bu terimleri Oakley, cinsiyet için dişi (female) ve er (male); toplumsal cinsiyet için dişil (feminine) ve eril (masculine) şeklinde kullanmıştır (Oakley, 2015: 115). Aynı dönemde Gayle Rubin toplumsal cinsiyeti, cinsiyet-toplumsal cinsiyet sisteminin bir parçası olarak ifade etmiştir. Rubin, bu kavramı toplumsal olarak dayatılmış olan bir cinsiyetler arası bölünme ve toplumsal cinsellik ilişkilerinin bir ürünü olarak tanımlamıştır (Acar-Savran, 2009: 234). Joan Wallach Scott ise toplumsal cinsiyeti, cinsiyetli bir bedene yüklenmiş olan toplumsal bir kategori olarak ifade etmiştir (Scott, 2007: 11). Toplumsal cinsiyet, kişisel cinsiyet farklılıklarının, öznel kimlik karşıtlıklarının çok daha ötesinde toplumsal bir düzene ve bu düzen içindeki toplumsal ilişkilere gönderme yapmaktadır. Aslında

toplumsal cinsiyet; sadece ayrımcı, baskıya dayalı ve eşit olmayan bir toplumsal düzenin adı ve bu düzen içindeki toplumsal ilişkilerin muhatabı olan toplumsal grupları dile getiren bir kategori değil aynı zamanda da bu grupların üyelerinin psikolojik ve davranışsal özelliklerine göndermede bulunan bir kavramdır. Toplumsal cinsiyet, cinsiyetler arası ilişkileri toplumsal müdahalenin bir alanı haline getirmektedir. Bu durum aynı zamanda 1960'ların ikinci yarısında patlak veren feminist isyanların teorik bir temele kavuşması anlamına da gelmektedir (Acar-Savran, 2009: 234-235). Feminist politika da kadınların dezavantajı olan toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin üstesinden gelmek için kadınların çıkarlarını temsil etme çabasıdır. Genel olarak kadınların kamusal yaşamda yer almaları, oy kullanma talepleri, üniversiteye ve mesleklere giriş için liberal bir çağrı olan ilk dalga feminizmden ziyade 1960'lardan 1980'lerin başlarına kadar olan dönemi içeren ikinci dalga feminizm toplumsal cinsiyete dayalı çıkarları temsil eden daha yeni tartışmaların yer aldığı bir dönem olmuştur (Holmes, 2007: 110).

Uzun zamandır toplumlarda, kadınlara ve erkeklere yüklenmiş olan niteliklerin, statülerin ve rollerin biyolojik olana dayandırılarak belirlendiğine ve aynı zamanda bütün bunların doğal, buna bağlı olarak da değiştirilemez olduğu varsayılmıştır. Kadınların, hayatın pek çok alanında erkeklerin tahakkümü altında, ikincil konumda sayılmalarını kadınların anatomilerine bağlayan genel inanışla başa çıkmak için cinsiyet ile toplumsal cinsiyet arasında ayırım yapılması gerekmektedir. Aslında kadınlar ve kadınların bedeni, onların toplumdaki ikincil statülerinin sorumlusu olarak görülmüş ve hâlâ da böyle görülmeye devam edilmektedir (Bhasin, 2003: 7-8). Kadınlara ve erkeklere yüklenen bu farklı statü ve roller, toplumsal ve kültürel olarak oluşturulmaktadır, insanlar tarafından belirlenir ve dolayısıyla doğanın da bu durumla ilgisi yoktur. Hemen hemen hayatımızın her alanında kadınların erkeklere göre bir grup olarak ikincil konumda sayılmalarının nedeni cinsiyete değil, toplumsal cinsiyete bağlamalıyız. Zira bu çerçevede günümüz dünyasında kadınlar daha az hakka ve daha az kaynağın denetimine sahiptir. Kadınlar, erkeklerden daha uzun saatler çalışmasına rağmen ya işlerine daha az değer verilir ya da karşılığında daha az ödeme yapılır (Bhasin, 2003:11).

Çocuklar doğduktan sonra, kız ya da erkek olarak toplum tarafından etiketlenmeleriyle birlikte cinsiyete yüklenen kültürel manaları da bu süreçte öğrenmeye başlarlar. Cinsiyetin kültürel anlamları, toplumsal cinsiyet rollerine karşılık gelir. Toplumsal cinsiyet rolleri, toplum tarafından tanımlanan ve bireylerden de bunlara uyması beklenen cinsiyetle ilişkilendirilmiş bir grup beklentiyi ifade eder. Bu süreçte kız ve erkek çocuklara çeşitli meslekleri, nesnelere, oyunları, etkinlikleri ve hatta kişilik özelliklerini onlar için uygun olan ya da uygun olmayan şekilde ayırt etmeleri gerektiği dayatılır (Dökmen, 2010: 29). Toplumsal düzen içerisinde çocuğa, içinde doğduğu toplumun bir parçası olarak nasıl davranması gerektiği öğretilir. Farklı toplumsal aygıtlar çocuklara kadınlık ve erkeklik kişiliklerini öğretirken davranış, tutum ve rollerini de özümsemelerini sağlar (Bhasin, 2003: 15-16). Toplumsallaştırma sürecinde çocuklara, cinsiyet rolleri öğretilerek, toplumsal cinsiyetin benimsenmesi sağlanır. Örneğin, çocuk yetiştirmek için bir kadın kadar duygusal ve sabırlı olunması gerektiği, asker olmak için de bir erkek kadar dayanıklı ve güçlü olunması gerektiği öğretilir. Aslında burada geçen anne ve asker örnekleri arasındaki fark sadece ideolojik ve toplumsaldır. Cinslerin biyolojisinden türetilen cinsiyet farkları rejimi, kadınları ve erkekleri farklı toplumsal konumlarla ilişkilendirerek aslında cinsler arasındaki toplumsal farklardan söz etmemize de yol açar. Dolayısıyla toplumsal olan biyolojik olana aktarılır. Diğer bir deyişle toplumsal farklılıklar biyolojik değişmezlikten alınan ideolojik destek ile meşru hale getirilir. Eğer biyolojik olarak cinsiyet değiştirilemez bir kaderse toplumsal olarak cinslerin rolleri de değiştirilemez hale gelir (Sancar, 2014: 23-24).

Erkeklerle kadınların konumları biyolojik bir kaderin sonucu olmaktan ziyade toplumsal olarak belirlenmiştir ve öğrenilir/öğretilir. Kadınlar ve erkekler biyolojik olarak birbirinden ayrılan insanların oluşturduğu iki gruptan çok daha öte bir şeyi oluştururlar. Onlar aralarında özgül bir toplumsal ilişki olan iki toplumsal grubu ifade ederler. Bütün toplumsal ilişkiler gibi bunlar da bu özel durumda emeğin oluşturduğu, maddi bir temele sahiptirler ve kendilerini, cinsiyetler arasındaki toplumsal işbölümü ya da kısaca cinsiyete dayalı işbölümü aracılığı ile ortaya koyarlar (Hırata, Laborie, Le Doaré, & Senotier, 2015: 87). Doğdukları ilk günden itibaren kız ve erkek çocuklara,

onların kişisel öncelikleri veya yeteneklerinden ziyade toplum içindeki cinsiyet rollerine göre çeşitli görev ve sorumluluklar yüklenmektedir. Bu bağlamda oluşturulan toplumsal cinsiyete dayanılarak oluşturulan işbölümü, hiyerarşilere ve eşitsizliklere de neden olur. Zaten kadınların ve erkeklerin ortaya koydukları emekleri de oluşturulan bu işbölümünden dolayı eşit bir şekilde ücretlendirilmez ve ödüllendirilmez. Üstelik günümüzde dahi “eşit işe eşit ücret” ilkesi birçok ülkede halen norm haline getirilememiştir. Ayrıca ev işleri ücretsizdir, ekonomide krizler yaşandığında işyerlerinde bu durumdan ilk etkilenen ve işten ilk çıkarılanlar da kadınlardır (Bhasin, 2003: 30).

Modern kapitalist toplumlara bakıldığında aslında pek çok toplumsal alanın cinsiyet farklılıkları ile sarılmış olduğu görülür. Adı geçen bu toplumlarda, emek biçimleri cinsiyetlere göre ayrılarak, kapitalist piyasa düzeninin işleyişi içerisinde eşitsizlik üreterek, kadın işi-erkek işi şeklinde bir ayrıma tabi tutulmuştur. Ev içindeki ücretsiz ev emeği ise kadınların ev üyelerine yönelik fedakârlık ve sevgi ile yaptıkları işlerdir. Bunun karşılığında kadınlara, kocanın geçim sağlama sorumluluğu ve duygusal takdiri sunulur. Erkeklerin dışarıda yaptıkları işler karşılığında ise onlara para, kendine bağımlı bir kadın ve aile yaşamı, toplumsal hoşgörü ve ayrıcalıklar sunulur. Ev kadınları kendi adlarına sosyal güvenlik haklarından bile mahrum durumdayken, erkekler bütün bunlara ek olarak, para kazanıyor olmanın getirdiği serbestliklerden de yararlanırlar (Sancar, 2014: 24). 1960’ ların sonu ile 1970’lerin başlarında, ikinci dalga feminizmin ilk tartışmaya başladığı sorunlardan birisi de sözü geçen, kadınların ücretsiz ev emeği konusu olmuştur. Bu sorun ayrıca o zamanlardan beri feministlerin fiilen somut talepler ve politikalar üretmekte de en çok zorlandıkları alanlardan olmuştur. Somut politikalar üretmek bir yana dursun kadınların ev içindeki uğraşlarının görünür kılması ve iş ya da karşılıksız emek olarak adlandırılması için bile büyük çabalara ihtiyaç vardı. Kadınların, ev işlerinin karşılıksız emek harcama biçimi olduğunu açığa çıkarıp ve bu konunun politik bir sorun olarak gündeme getirilmesinin önündeki temel engellerden biri bu karşılıksız emeklerin sevgi ilişkisi içinde görülüyor olmasıdır. Ayrıca bu işlerin mesai saatleri yoktur ve günlük hayatın bir parçası olarak görülürler (Acar-Savran, 2009: 15-19).

Toplumsal cinsiyet, diğer bütün toplumsal kurumlarda olduğu gibi zamanla yapılaşan, değişik rol tanımları ve konumsal değerler içeren bir niteliğe dönüşmüştür. Kesiştiği tarihsel ve toplumsal faktörlere bağlı olarak gelişme göstermiş ve toplumsal eşitsizliğin gözlemlenebildiği önemli alanlardan biri olmuştur. Cinsiyetin toplumsal bir eşitsizlik olarak ortaya çıkması, sanayi devrimi ve ulus devlet oluşumlarıyla birlikte hem sınıfsal/konumsal hem de hukuksal/siyasal bir zemine oturmuştur. Türkiye’ nin tarihsel, toplumsal ve ekonomik yaşanmışlık farklılıkları sebebiyle bir ulus-devlet olarak kurulması sürecinde, toplumsal cinsiyet alanında var olan eşitsizlik ve sorunlar, örnek aldığı ülkelerden ve kültürlerden farklı bir görünüme sahiptir (Tokuroğlu, 2004: 11).

3. TÜRK MODERNLEŞMESİ VE DEVLET FEMİNİZMİ

Modernleşme kavramı sosyolojik açıdan, Alman sosyolog Ferdinand Tönnies’in ifadesiyle *gemienschaft-gessellschaft*, Emile Durkheim’in ifadesiyle mekanik dayanışma-organik dayanışma, ya da sosyoloji literatürüne *community-society*, Türkçede ise cemaat’ten cemiyet’e, geleneksel toplumdaki modern topluma geçiş karşılık gelen bir süreci ifade eder (Çiçek, Aydın, & Yağcı, 2015: 272). Modernleşmenin temel dinamiği, verili bir toplumun bireylerinin, bir taraftan toplumsal yeniden üretime ilişkin çeşitli imkânlar sunulması diğer taraftan insanların bu imkânlara ilişkin müdahale haklarının yaratılmasıdır. Modernleşme bireylere kurumsal bir imkân sunma süreci olduğu gibi aynı zamanda bireylerin bu imkânları algılama sürecidir (Tokuroğlu, 2004: 12). Uygulamada modernleşme, maddi kültür öğelerinin, alışkanlık ve zevklerin değişik katmanlarca seçmeli bir şekilde kabul edilmesini ve bunun yanı sıra toplumsal statünün işareti de olan farklı üsluplarında oluşturulmasını içerir (Kandiyoti, 2011: 229).

19. yüzyılın ortasından başlayıp ve 20. yüzyılın ortasına kadar devam eden dönem Türk modernleşmesinin erken dönemi olarak adlandırılmıştır. Tanzimat döneminde yapılan reformlar ve Meşrutiyet hareketlerinin ortaya çıkardığı özgürleşme dinamikleri ve bu süreçlerin evrildiği Cumhuriyet modernleşmesi, erken modernleşme sürecinin önemli köşe taşları olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. yüzyıldan başlayan değişim dalgası piyasa odaklı bir modern devlet

gelişiminden daha ziyade ulus-devlet kurma odaklı bir toplumsal değişim süreci olduğu konusunda ortak bir görüş vardır (Sancar, 2014: 81-82). Türk Modernleşmesinin ilk ayağı olan Osmanlı dönemindeki modernleşmeden kasıt asıl olarak Batı' nın örnek alınmasıdır (Çiçek, Aydın, & Yağci, 2015). Osmanlı Devleti'ni değişime zorlayan şey ise Avrupa'daki kapitalizmin endüstri devrimi aşamasıyla birlikte imparatorlukların peş peşe yok olmaları ve akabinde ulus devletlerin ortaya çıkmasıdır (Sancar, 2014: 82). Hem Osmanlı modernleşmesi hem de onu izleyen Cumhuriyet modernleşmesinde Batı temelli bir modernleştirme projesi izlenmesindeki temel amaç öncelikle "devletin" nasıl modern hale getirileceğidir. Modernleştirme projesinin toplum katında da uygulanması isteği dile getirilmesine rağmen esas olarak toplumsal düzeydeki modernleştirme çabaları devlete karşı bir hareket olarak yorumlanmıştır. Toplumdan ziyade devletin modernleştirilmesinin daha elzem olarak kabul edilmesi modernliğin sadece araçsal bir değişim olduğu kanısını akıllara getirmiştir (Tokuroğlu, 2004: 27). Modernleşme sürecinde, Osmanlı siyasal yapısı, merkezileşme, farklılaşma, laikleşme, özgürleşme sürecine girmiştir. Modernleşme sadece siyasal yapıda değil pek çok alanda kendini göstermiştir. Eğitim, ekonomi, hukuk, toplumsal yaşam her yönüyle değişmiştir. Bu belirleyiciliği kadının konumunda da gözlemlemek mümkündür. Zira kadının konumundaki değişim modernleşmeye paralel olarak gelişmiştir (Çakır, 1993: 22).

19. yüzyılda Osmanlı Devleti' nin siyasal, toplumsal, ekonomik, eğitim, hukuk ve düşünsel alanlarda geçirdiği dönüşümler Osmanlı kadını da etkilemiştir. Modernleşme sürecine öncülük edecek olan esas değişimler II. Meşrutiyet döneminde yaşanmıştır. Bir çok alanda yaşanan değişimlerden kadınlarda etkilenmiş, kamusal alanda kendilerine yer bulmak amacıyla taleplerde bulunmuşlardır. Bu konudaki en etkili rol ise basının olmuştur. O dönemde çıkarılan gazete ve dergilerde kadınların sorunları ve beklentileri yazılarak kadınları bilinçlendirmeye ve isteklendirmeye özen gösteren aristokrat odaklı seçkin, üst sınıf, çoğu saray ya da devlet yöneticilerinin ailelerinden gelen kadın yazarlar konferanslar düzenleyip, dernekler kurmuşlardır (Çakır, 1993: 22; Sancar, 2014: 92). Türkiye'de kadınların ilk başkaldırıları dünyadaki gelişmelere paralel olarak söylemler şeklinde ortaya çıkmıştır. Toplumdaki değişim ve gelişim süreçlerine paralel olarak hak ve özgürlük talepleri de gündeme getirilmeye başlanmıştır. Kadınlar içinde buldukları ikincil konumlarını ve kendilerine karşı olan ayrımcılıkları sorgulayarak bir kadınlık bilinci geliştirmeye başlamışlardır. Hareketin ilk yıllarında siyasal hak doğrudan talep konusu olmasa da II. Meşrutiyet'te meclisin açılış görüşmelerinin izlenmesi talep edilmiştir (Çakır, 2013: 94).

Kadınların kendilerini ifade etmeleri, tanımlamaları ilk kez basın yoluyla olmuştur. Basında kadınlara ait imzalara dönem gazetelerinde, bazı gazetelerin kadınlara yönelik çıkardıkları sayfa ve eklerde, özellikle de kadınlara yönelik dergilerde rastlanılmaktadır, Aynur Demirdirek (Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi) ve Hülya Osmanağaoğlu'nun (Feminizm Kitabı-Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Seçme Metinler) derlemeleri bize kadınların hak arayışlarını yazılarına nasıl yansıttıklarını göstermektedir. Kadın dergileri, her kesimden kadının yazma ürkekliliğini, çekimsizliğini gidermede, taleplerini iletmede önemli rol oynamıştır. 1868 yılında çıkarılan *Terakki* gazetesi kimlikleri açıkça belirtilmese de kadın mektuplarına yer vermiştir. Bu mektuplar kadınların kendi sorunlarını dile getirmeleri açısından oldukça önemlidir (Çakır, 1993: 22-23). *Terakki* gazetesinde yayınlanan yazılardan başlayarak Türk Kadınlar Birliği'nin kapatılıp bütün diğer siyasal örgütlerle birlikte kadın örgütlerinde suskunluğa sürüklendiği 1935 yılına kadar ki dönem kadın hakları ve talepleri noktasında birinci dönem olarak kabul edilebilir. Bu zaman aralığı içerisindeki 1868'den II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908'e kadar ki dönem ise kadınların kendilerini ispat etme dönemi olarak görülebilir. Genellikle İstanbul saray çevresinden, aristokrat ailelere mensup, elit kadınlarının örgütlediği dernekler ve dergiler etrafında yapılan çalışmaların asıl amacı, İslamiyeti kabul etmiş olan kadınların da modern ve bağımsız bireyler olabileceğini tüm dünya devletlerine göstermektir. II. Meşrutiyet'in ilan edildiği günden Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar geçen dönem ise Osmanlı kadın hareketinin, kadın hakları noktasında somut taleplerinin tartışıldığı ve şekillendiği bir dönemi ifade eder. Fransız Devrimi'nde olduğu gibi, II. Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamında kadınlar özgürlük ve haklar talep etmeye başlamışlar ve kendilerinin de insan sayılmasını talep ederek yaşadıkları insan hakları ihlallerini dile getirmişlerdir. Bu dönemde talep edilen kadın

hakları manzumesi denilebilecek bir tanımlamaya nelerin dâhil olduğuna bakılacak olursa, bunların başında kız çocuklarının ve kadınların eğitimi, kadınların kamu yaşamına katılıp görünür olmalarının desteklenmesi, giyim yasaklarının kalkması, çok eşlilik ve erkek isteğiyle boşanma gibi uygulamaların yasaklanması gibi taleplerini hukuk-i nisvan ve kadınlığın te'alisi olarak tanımlanıp savunulmaktadır (Sancar, 2014: 92-95).

Tanzimat ve II. Meşrutiyet dönemlerinin önde gelen yöneticileri, modernleşme çerçevesinde oluşturmaya çalıştıkları yeni toplumda, kendilerinin içinde yaşamak istedikleri ailenin nasıl olması gerektiği üzerine kafa yormuşlardır. Şekillendirmeye çalıştıkları bu yeni toplum ve ailede kadınlara nasıl bir rol ve statü vermek istediklerini de farklı noktalardan bakarak oluşturmaya çalışmışlardır (Sancar, 2014: 85). Bu dönemde kadınlar bakımından yapılan ideolojik müdahaleler erkek kimliklerindeki daha aşamalı değişimlerle karşılaştırıldığında hem daha keskin hem de daha ateşli itirazlara maruz kalmıştır. Reform döneminden beri kadınlar ve aile üzerine yapılan tartışmalar, tehdit altındaki devleti kurtarmak için farklı ideolojik çözüm yollarına kasten dâhil edilmiştir. Şeriatın harfi harfine uygulamaya geçirilmesini savunan İslamcılardan İslam'la kökten bir kopuşu tercih eden Batıcılara kadar hepsi kadınların konumunu toplumun ahlaki sağlığının belirtisi olarak kullanmışlardır. İslamiyet öncesi Türk eşitlikçiği adına kadınların özgürleşmesini kendine mal eden kültürel milliyetçilik, Osmanlı ataerkilliğinin belli başlı taraflarını özgün Türk törelerinin yozlaşması olarak tanımlayarak yeni bir söylem yaratmıştır. Cumhuriyet, kadınların özgürleşmesine ilişkin bu tutumu resmi devlet ideolojisinin bir unsuru olarak kabul etmiştir (Kandiyoti, 2011: 235-236).

Kadın hareketi konusunda Şair Nigâr (1862-1918), Fatma Aliye (1862-1936), Halide Edip (1882-1964), Nezihe Muhittin (1889-1958) ve Emine Semiye (1868-1944) gibi yazarlar bu döneme damga vuran isimler olmuşlardır. Osmanlı Erken Dönemi diyebileceğimiz 1869-1908 yılları arası döneme kadın yazıları, özellikle Fatma Aliye ve Emine Semiye' nin makaleleri, 1908 inkılabının getirdiği görece liberal ve çoğulcu ortamda büyük bir hızla ortaya çıkan çok sayıda kadın dergisinin öncüsü olmuştur. Ayrıca bu yazılar kadınlık bilincine sahip yeni kadın kuşaklarının yetişmesinde büyük öneme sahiptirler. Fatma Aliye ve Emine Semiye, kadınlığın savunusunu yaparken "güçlü bir sesle" konuşmuşlardır. Bu yüksek tonu daha sonra Halide Edip ve Nezihe Muhiddin sürdürmüştür. Siyasal görüşlerinde, çözüm önerilerinde ve analizlerinde önemli farklılıklar taşımakla birlikte Fatma Aliye'nin ve Emine Semiye'nin çizgisini izleyen Halide Edip ve Nezihe Muhiddin, kadın hakları mücadelesinin mirasını yeni kuşaklara taşımışlardır. Bu dönemdeki kadın çalışmaları düşünce çizgisinin odaklandığı üç temel nokta vardı;

- ✓ Kimliğin ve hürriyetin kazanılması için kadınların toplumsal ve kamusal alana çıkması;
- ✓ Ailedeki ve kamusal hayattaki eşitsizliğin/adaletsizliğin kaldırılması;
- ✓ Tam eşitliğin sağlanmasıyla toplumun her alanında kadınların var olması, her mesleği icra edebilmesi. (Zihniöğlü, 2003: 50-54).

Nezihe Muhiddin ve Kadınlar Halk Fırkası kurucularından olan bir grup öncü kadın, "Mücadele-i Milliye"nin başarıyla sona erdiği 1922 yılının son aylarından itibaren Birinci Dalga eşitlikçi feminizminin tezlerini kararlılıkla savunmaya başlamışlardır. Bu, kadınların siyasal/toplumsal haklar mücadelesi/stratejisinde köklü bir değişimdi. TBMM'de 1923 başlarında "halk hükümeti" kavramının ve cumhuriyetçi siyasaların belirmesiyle Nezihe Muhiddin ve Kadınlar Halk Fırkası kurucuları, haklar mücadelesi için "müsait bir zemin" oluştuğu çıkarımını yapmışlardır. Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin "Dokuz Umde"yi yayımlaması KHF kurucularını, bu ilkeleri kadın hakları açısından olumlu bir netice olarak anlamlandırmaya yöneltmiştir. Kadınlar Halk Fırkası kurucularının hükümetten beklediği yanıt, başvurudan tam sekiz ay sonra gelmiştir. KHF programı "bazı düşünceler" nedeniyle hükümetçe onaylanmamış ve fırkanın kuruluşuna izin verilmemiştir. İzin alamayan KHF kurucuları "uygun bulunmayan" program maddelerini değiştirerek Türk Kadınlar Birliği'ni kurmuşlardır (Zihniöğlü, 2003: 119-147). Türk Kadınlar Birliği Türkiye'deki sivil toplum kuruluşları açısından önemli bir adımdır. Bu dernek 1923 yılında II. Meşrutiyetten beri süregelen kadın hareketinin birikimi üzerine kurulmuştur. Birliğin feshedilme gerekçesi; Anayasa ile seçim yasasında seçme ve seçilme hakkı konusunda getirilen değişikliklerle bu derneğin amacının ortadan

kalktığı olarak ifade edilmiştir. Birliğin kapatılmasındaki mantık içerisinde; kadın ile ilgili olarak her şey yapılmış, tamamlanmış ve artık kadınlara yönelik olarak yapılması gereken herhangi bir gelişme ya da değişim kalmamıştır düşüncesi vardır (Tokuroğlu, 2004: 126).

Toplumsal cinsiyet, cinsler arasındaki farklılıklara dayanan toplumsal ilişkiler sonucunda ortaya çıkan ve tanımlaması yapılan bir kavram olarak, güç ilişkilerinin en görünür hale geldiği alanların bir tanesidir. Güç dengelerinde yapısal bir değişim olduğunda toplumsal cinsiyetin simgesel ifadelerinde de önemli değişimler meydana gelmektedir. Bu simgeler aracılığıyla kadın olmak ve erkek olmak sabit kategoriler şeklinde belirtilmiştir. İktidar toplumsal sisteme dahil olan toplumsal cinsiyeti bu simgeler vasıtasıyla sisteme dahil etmiştir. Kadınlara yeni rol ve statüler vermek, yeni güç dengelerini sağlamlaştırmanın yollarından birisi olarak kabul edilmektedir (Tokuroğlu, 2004: 23-24). Cumhuriyetin ilk yıllarında da yeni devletin modernliği en etkileyici biçimde rejimin tanıtımının simgesi haline gelen kadın imgeleri yoluyla yansıtılmıştır. Cumhuriyet kadroları ve meslek sahipleri arasında sayıları giderek artan üniversite eğitilmiş kadınların ilk kuşağı, şüphe götürmez bir öncülük duygusu taşıyordu. Bu durum sınıf temelli olsa da kamusal alanda kadınların meşrulaşmasına uzun dönemli bir etki yarattığı da bir gerçektir. Ancak, Şirin Tekeli' ye göre milliyetçi söylemde kadınların birincil rolleri modern bir eğitim için nihai gerekçeyi sağlayan aydın annelik ve çocuk yetiştirme olarak tanımlanmaya devam etti. Tekeli, kadınları kamusal alanda çalışmaya iten ve ne ev içi işbölümünde ne de cinsel ahlakta belirgin değişiklikler yaratan şekilci bir eşitliği gündeme getiren "devlet feminizmi"nin çalışan kadınların kamusal ve ev kişilikleri arasında, çağdaş Türk feminizminin şimdilerde sorguladığı bir çatlak yarattığını iddia ediyordu (Kandiyoti, 2011: 236-237).

Devlet feminizmi, devlet yapısı içerisinde resmi olarak, kadınların var olan statü ve haklarını geliştirmek amacıyla yapılan faaliyetler bütünü ifade eder. Devlet feminizminin dünyanın çeşitli bölgelerinde farklı uygulamaları olsa da bütün farklı uygulamaları buluşturan odak nokta, aslında hepsinin kadınların yararına yönelik olduğu öngörülen siyasi, sosyal ve ekonomik politikaları içermeleridir. Oluşturulan bu politikalar, genellikle devlet içindeki farklı kesimler ya da devlet tarafından, kadınların sosyal statüsünü iyileştirmeye yönelik kurulan örgütler tarafından önerilmekte ve devlet tarafından da yürürlüğe koyulmaktadır (Günbay, 2016: 3). Devlet feminizmi, yeni bir dizi devlet-toplum ilişkisinin ortaya çıkışını yakalar ve deneysel ve karşılaştırmalı analizlere toplumsal cinsiyete dayalı bir bakış açısı getirir. Demokratik hükümetlerin, başarılı olmaları, kadınların statüsünü ve haklarını erkeklerle ilgili olarak geliştirmeleri ve teşvik etmeleri beklentisine dayanmaktadır. Bununla birlikte, bu haklar belirli kültürel bağlamlarda tanımlanmıştır ve kalıcı cinsiyet temelli eşitsizliklere katkıda bulunan, cinsiyete dayalı hiyerarşileri zayıflatmayı amaçlamıştır. Başka bir deyişle, bu kavram demokrasilerin feminist olabileceği ve olması gerektiği önermesine dayanmaktadır (Mazur & McBride, 2008: 244).

Osmanlı son döneminde başlayan yoğun kadın hareketi ne yazık ki tamamiyle Cumhuriyet dönemine aktarılamamıştır hatta neredeyse yoksayılmıştır. Cumhuriyet döneminde de kadınların modernleşmenin bir aracı olarak görülmesi nedeniyle talep ettikleri haklar devlet eliyle düzenlenmeye başlamıştır.

Cumhuriyetçi devletin kendisi, daha sonra akademisyenlerin "feminist" bir devlet olarak adlandırdığı, erkek egemen bir devlet olarak kadınların kamusal alanda eşitliğini ulusal bir politika haline getiren bir şekle dönüşmüştür. Daha önce bir çok Avrupa toplumunda olduğu gibi yeni hükümet yasaları radikal bir şekilde değiştirilmiştir. Kadınlar, kamusal alana çıkmak, üniversitelere gitmek, meslek edinmek ve parlamentoya girmek noktasında teşvik edilmeye çalışılmıştır. Yeni Cumhuriyetçi kadın modern, seküler, batılı devleti temsil ettiği için, devletin modern, Batı tarzı olarak tanımladığı şekilde davranması ve giyinmesi bekleniyordu (White, 2003: 145-146). Yeni cumhuriyet ideolojisi kadın hakları konusunda ciddi bir zihniyet ve bakış açısı değişikliğini gerçekleştirmek gerektiğini düşünerek başlamıştır. Örneğin eğitim alanında yapılan reformlarda toplumsal cinsiyet rolleri düzenlenmiştir. Bu çerçevede kadınlar okuyan ve yazan özgür karakterler olarak tanıtılırken erkekler müşterek bir aile hayatının ortak bir hamisi olarak anlayışlı bir kimlikle ifade ediliyordu (Öztürk, 2011: 171). İdeal Cumhuriyetçi kadın, vatandaş kadın, kentsel ve medeni, sosyal olarak ilerici ama aynı zamanda da evinde sabırlı ve hizmetkar olarak tanımlanmıştır. Türk devleti tarafından

tanımlanan modernite, evliliği ve çocukları kadınların ulusal görevi olarak kabul etmiştir. Evlilik, sözleşmeden ya da ayrılmadan ziyade yardımcı olmaktı ve çocuklar, Batı'da en son çocuk yetiştirme ve ev teknikleri konusunda eğitilen anneler tarafından "bilimsel olarak" yetiştirileceklerdi. Bunun ötesinde, devlet feminizmi, evin kapalı kapılarının ardında ne olduğuyla ilgilenmiyordu (White, 2003: 146). Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti'nde görülen devlet feminizminde, kadınların özgürleşmesini sağlamaya yönelik faaliyetler ataerkil devletin yukarıdan yönlendirmesiyle hayata geçirilmiş, tabandan gelen bir baskı sonucunda ortaya çıkmamıştır (Günbay, 2016: 4).

4. SONUÇ

Osmanlı son döneminde başlayıp Cumhuriyetin ilanıyla birlikte devam eden modernleşme sürecinde kadınlara yönelik yapılan reformlar, kadınlara önemli imkanlar sunmuştur. Özellikle eğitim-öğretim hayatında yapılan düzenlemeler, seçme ve seçilme hakkının tanınması ya da kadınları kamusal alana çıkarmaya yönelik çalışmalar o dönemdeki diğer devletlerle karşılaştırıldığında oldukça dikkat çekici sayılabilirler. Ancak çalışmada da üzerinde durulmaya çalışıldığı gibi duruma sektörel ve sınıfsal dağılım bağlamında baktığımızda kadınlar açısından ortaya çok olumsuz bir durum çıkmaktadır.

Cumhuriyet döneminde kadınlara yönelik reformlar daha çok modernleşmenin bir aracı olarak görülmüştür. Kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmişken mecliste kadınların yeteri kadar temsil edilmemesi, kadınların meslek edinmesine yönelik teşvikler devam ederken de kadınların sadece evdeki işlerin uzantısı niteliğindeki işlerde yer alması bu durumun birer göstergesidir. Bu tarz durumlar, toplumsal cinsiyet açığının gittikçe artmasına neden olmuş, kadınların modernleşmedeki rolü iyi bir eş ve iyi bir anne olmaktan öteye gidememiştir. Devletin bu kontrollü faaliyetleri devlet feminizmi kavramıyla ifade edilmiştir. Devlet feminizmi, ideal kadını yaratarak modernleşen hayatta erkekleri yalnız bırakmamıştır. Ancak ideal kadının oluşturulması sırasında istenilen seviyede olmayan kadınlar ötekileştirilmiştir. Osmanlı'nın son döneminde hızlı başlayan kadın hareketi ne yazık ki Cumhuriyet dönemine aktarılamamış, Batı modernleşmesi çerçevesinde Batının ataerkil anlayışı da kabul görmüştür diyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Acar-Savran, G. (2009). *Beden Emek Tarihi*. Kanat Kitap, İstanbul
- Bhasin, K. (2003). *Toplumsal Cinsiyet: Bize Yüklenen Roller* (Çev.Kader Ay). Kadınlarla Dayanışma Vakfı.
- Çakır, S. (1993). *Osmanlı Kadın Hareketi*. Metis Yayınları, İstanbul.
- Çakır, S. (2013). *Erkek Kulübünde Siyaset*. Versus Kitap, İstanbul.
- Çiçek, A. C., Aydın, S., & Yağcı, B. (2015). Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(9): 269-284.
- Demirdirek, A. (1993). *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi*. İmge Kitabevi, Ankara.
- Dökmen, Z. (2010). *Toplumsal Cinsiyet*. Sistem Yayıncılık, İstanbul.
- Günbay, A. (2016). Erken Cumhuriyet Döneminde Devlet Feminizmi: Modernleşme Projesinin Piyonu Olarak Türk Kadını, https://www.academia.edu/28517430/Erken_Cumhuriyet_D%C3%B6neminde_Devlet_Feminizmi_Modernle%C5%9Fme_Projesinin_Piyonu_Olarak_T%C3%BCrk_Kad%C4%B1n%C4%B1
- Hırata, H., Laborie, F., Le Doaré, H., & Senotier, D. (2015). *Eleştirel Feminizm Sözlüğü* (Çev. Gülnur Acar-Savran). Dipnot Yayınları, İstanbul.
- Holmes, M. (2007). *What is gender? Sociological Approaches*. SAGE Publications Ltd, London.
- Kandiyoti, D. (2011). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*. Metis Yayıncılık, İstanbul.

Mazur, A. G., & McBride, D. (2008). "State Feminism". (Ed. G. Goertz, & A. Mazur), Politics, Gender, and Concepts: Theory and Methodology, ss. 244-269, Cambridge University Press, Cambridge.

Oakley, A. (2015). Sex, Gender and Society. Ashgate Publishing, Ltd.

Osmanağaoğlu, H.(2015). Feminizm Kitabı Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Seçme Metinler. Dipnot Yayınları, Ankara.

Öztürk, E. (2011). Feminist Teori ve Tarihsel Süreçte Türk Kadını. Rağbet Yayınları, İstanbul.

Sancar, S. (2014). Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar. İletişim Yayınları, İstanbul.

Scott, J. W. (2007). Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi (Çev Aykut Tunç Kılıç). Agora Kitaplığı, İstanbul.

Tokuroğlu, B. (2004). Özgürleşemeyen Kadın. Odak Yayınevi, Ankara.

White, J. B. (2003). State Feminism, Modernization, and the Turkish Republican Woman. NWSA Journal, 145-159.

Zihnioğlu, Y. (2003). Kadınsız inkılap. Metis Yayınları, İstanbul.